

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 821.161.2.8.09.14:373.05.016(477)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.13994074>

Специфіка вивчення творчості дисидентів у закладах середньої освіти (на матеріалі творчості в'язнів пермських таборів: Василя Стуса, Ігоря Калинця, Тараса Мельничука, Ірини Стасів-Калинець, Івана Світличного)

Зелененька Ірина Алімівна

Кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, ORCID

Ткаченко Вікторія Іванівна

Кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>

Солодюк Наталія Володимирівна

Кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1757-6319>

Прийнято: 30.09.2024 | Опубліковано: 19.10.2024

Анотація. У статті йдеться про ключові аспекти впровадження альтернативних методик щодо вивчення життєтворчості майстрів слова, яких вважають витісненими зі свого періоду, що імplementовані в освітній процес із метою вивчення творчості учасників руху опору, поглибленого розгляду творчості ключових представників літературного покоління відлигівців (більш відомого як покоління шістдесятників).

У дослідженні підкреслено актуальність і своєчасність використання аналітичного, прикладного інструментарію, зокрема, медіаресурсів для формування й розвитку критичного мислення здобувачів середньої освіти. Акцентовано увагу на важливості покращення розуміння юнацькою аудиторією культурно-історичного процесу в Україні під пресом тоталітаризму та поза ним, а також наголошено на потребі контекстуального розуміння моделювання образів мистців-борців за свободу як найяскравіших представників мистецтва, культури й політики II половини XX століття не лише в Україні, а й у Європі.

У науково-методичній розвідці запропоновано кейс розробок практичного спрямування, що містять інтелектуально-пошукові, евристичні, інтерактивні вправи та завдання з покликаннями на актуальні медіаресурси (ідеться про такі форми медіаресурсів, медіапродукція яких передбачає різножанрові поєднання – віртуальні музеї, медіаенциклопедії, документальні фільми, кіноадаптації, медіаплакати, коміксарії, інтернет-шаржі, меми, фотожаби, пости з соціальних мереж).

Основою для згаданих методичних матеріалів стали медіаосвіторії, що сприяють залученню здобувачів освіти до навчального процесу та покликані розвивати їхні вміння аналізувати та інтерпретувати художню літературу, зокібна, літературу руху опору II половини XX століття як ключову літературу, що стала рушієм поборювання режиму й виборювання та відновлення Незалежності.

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ: НАУКОВІ ЗАПИСКИ

У дослідженні поступово доведено, що аналітичні, творчі, інтерактивні вправи й завдання, зокрема, ті, що опираються на створення власної медіапродукції підвищують зацікавленість мистецтвом. А диспути, івенти, креативні майданчики для обговорень у соціальних мережах сприяють активізації уваги навколо складних історичних контекстів, стають основою для розуміння україніки як унікальної культурної цивілізації в межах Європи, невіддільної від неї.

Отримані результати безпосередньо свідчать про необхідність подальшого лобювання медіаосвіти в закладах загальної середньої освіти, що можна забезпечити завдяки синтезуванню різних видів мистецтв, зокрема, літератури та медіа. У розвідці здійснено те, що можна вважати внеском у розвиток національної медіаосвіти, світової медіаграмотності. Запропоновано інноваційні методи та прийоми інтеграції медіаосвітніх компонентів у вивчення української літератури як чільної світової літератури.

Актуальність дослідження зумовлена активним упровадженням медіа в усіх сферах сучасного технократичного, інформаційного суспільства, продиктована вкрай необхідною підготовкою молоді до критичного сприйняття реальності. Практична доцільність результатів дослідження полягає в тому, що методичні матеріали, запропоновані в розвідці, можуть бути використаними в плинні розвивання на незалежницьких, демократичних засадах мовно-літературної освіти. А також це важливо у процесі впровадження в освітній процес досягнень тих поколінь мистців, які були забороненими в СРСР, що важливо для євроінтеграції України.

Ключові слова: літературне покоління, відлигівці, шістдесятники, медіапроект, медіаосвіта, медіаграмотність, дисиденти, критичне мислення, євроінтеграція, інтерактивні завдання.

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Specifics of studying the work of dissidents in secondary education institutions
(based on the work of prisoners of Perm camps: Vasyl Stus, Ihor Kalynets,
Taras Melnychuk, Iryna Stasiv-Kalynets, Ivan Svitlychny)**

Zelenenka Iryna Alimivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>

Tkachenko Viktoriia Ivanivna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-0492-3817>

Solodiuk Nataliia Volodymyrivna

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynskyi, Vinnytsia, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1757-6319>

Annotation. The article deals with the key aspects of the implementation of alternative methods for the study of masters of the word, who are considered displaced from their period, implemented in the educational process for the purpose of studying the creativity of the participants of the resistance movement, in-depth consideration of the creativity of the key representatives of the literary generation of the thaw (better known as the generation of the sixties).

The study emphasizes the relevance and timeliness of using analytical and applied tools, in particular, media resources for the formation and development of critical thinking of students of secondary education. Attention is focused on the importance of improving the youth audience's understanding of the cultural and historical process in Ukraine under the pressure of totalitarianism and outside it, as well as the need for a contextual understanding of the modeling of the images of artists-fighters for freedom as the brightest representatives of art, culture and politics of the second half of the 20th century, not only in Ukraine, and in Europe.

In the scientific and methodical research, a case study of practical developments is proposed, containing intellectually searching, heuristic, interactive exercises and tasks with calls for actual media resources (we are talking about such forms of media resources, the media production of which involves a combination of various genres – virtual museums, media – encyclopedias, documentaries, film adaptations, media posters, comics, internet cartoons, memes, photo frogs, posts from social networks).

The basis for the mentioned methodical materials were media workshops that contribute to the involvement of students in the educational process and are designed to develop their ability to analyze and interpret fiction, personal literature, the literature of the resistance movement of the second half of the 20th century as a key literature that became the driving force for overcoming the regime and winning and restoring Independence.

The research gradually proved that analytical, creative, interactive exercises and tasks, in particular, those based on the creation of one's own media production, increase interest in art. And debates, events, creative platforms for discussions in social networks contribute to the activation of attention around complex historical contexts, become the basis for understanding Ukrainian as a unique cultural civilization within Europe, inseparable from it.

The obtained results directly indicate the need for further lobbying for media education in secondary education institutions, which can be ensured thanks to the synthesis of various types of arts, in particular, literature and media. In intelligence, what can be considered a contribution to the development of national media education and global media literacy was made. Innovative methods and techniques for integrating media-educational components into the study of Ukrainian literature as a prominent world literature are proposed.

The relevance of the research is determined by the active introduction of media in all spheres of the modern technocratic, information society, dictated by the extremely necessary preparation of young people for a critical perception of reality. The practical expediency of the research results lies in the fact that the methodical materials proposed in the survey can be used in the course of development on the independent, democratic basis of language and literature education. And it is also important in the process of introducing into the educational process the achievements of those generations of artists who were banned in the USSR, which is important for the European integration of Ukraine.

Key words: literary generation, otligivians, sixties, media project, media education, media literacy, dissident, critical thinking, European integration, interactive tasks.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Хотілося б висловити прогностику й вірити в те, що укладачі програм з української літератури усвідомлять нарешті доцільність вивчення творчості багатьох дисидентів у закладах загальної середньої освіти, а в методичній пресі буде окреслено найефективніші шляхи опрацювання такої теми з оптимізацією навчання та виховання. Сьогодні ж це можуть бути переважно огляди, система роботи з позакласного читання,

конференції, івенти, концерти за сучасною українською поезією. Чи та, чи та форма – а необхідно створювати особливу атмосферу, що підтверджуватиме враження самотності лірики поета-дисидента, що неможливо без евристики, інтелектуалізму, медіа.

Аналіз останніх досліджень і публікацій (огляд літератури).

Проблемам, які стосовні медіаграмотності й аналітичної вправності здобувачів середньої освіти, присвячено чимало досліджень, зокрема, назвемо праці Н. Лопушкіної, Р. Падалки, О. Пометун, Н. Череповської та ін. Однак принципово важливими для нас є погляди на вивчення літератури постепохи, а це розвідки І.А. Зелененької [3, с. 143-149, 2004], [4, с. 52–53, 2023], [5, с. 344-345, 2023], [8, с. 321-322, 2021], В. І. Ткаченко [4, с. 55–56, 2023], [5, с. 346-347, 2023], [8, с. 319-320, 2021], А. П. Віннічук [8, с.315-316, 2021], В. П. Крупки [8, с. 317-318, 2021], О. Б. Петрович [8, с. 323-324, 2021].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оскільки продумати належить обсяг матеріалу, який розглядатиметься, методика його викладу (у зв'язку з індивідуальними особливостями стилю поета), виділення певних прийомів роботи, зміст, мету занять, пропонуємо розглядати творчість дисидентів у мультимедійному аспекті, який відстежуємо й позиціонуємо в розвідці. Доречним є виразне читання лірики в'язнів пермських таборів, що позначена межевою відвертістю, емоційністю образної системи. Для цього акцентуємо увагу на творах історіософських, паралелити цьому може вироблення навичок анотування, рецензування, евристична бесіда, бесіда-рекомендація, основні прийоми роботи при цьому: слово педагога, виразне читання, художній переказ.

Формулювання цілей статті. Метою статті є ідентифікація впливів форм інтелектуального аналізу й медіаосвітніх технологій на розвиток особистості здобувача середньої освіти, визначення місця та значення інтелектуальних та

медіаосвітніх форм під час вивчення творів української літератури в аспектах полікультурного виховання й медіаграмотності, із позиціонуванням прикладів завдань, які містять інтелектуальні й медіаосвітні компоненти. Предметом дослідження є інтелектуалізм і медіаграмотність у контексті вивчення творчості представників літературного дисидентства як ключового, рушійного явища мистецтва України другої половини ХХ століття із тяглістю в ХХІ століття (за рахунок обірваності тривання – тюремних термінів і передчасної смертності), що сприймається, відтак, як феномен національний і світовий.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням здобутих наукових результатів (Результати дослідження). За традицією, що склалася в ХХІ столітті, середня освіта майже вповні зосереджена навколо трансляції знань та на формуванні базових компетентностей здобувачів середньої освіти. Однак, що випливає з попередньої тези, у сучасному технократичному, постінформаційному суспільстві, у так звану епоху цифровізації базових знань недостатньо для розвитку компетенцій, адже світовий соціум потребує формування навичок критичного оцінювання мультиінформаційного простору. Отже, значні об'єми інформації, що сприймаються покрізь рецепцію, потребують контекстів. Саме інтелектуалізм і медіаграмотність надають здобувачам середньої освіти інструментарій для розширення інтерпретаційного поля, а отже – для аналізу, синтезу та оцінювання [9].

Класична мета вивчення лірики узалежнюється від морально-етичних проблем, що хвилюють здобувачів середньої освіти віку ранньої юності (старшокласників) і спрямовують перебіг навчання в ключі формування навичок етичних та естетичних оцінювань ліричних художніх творів. Тому лекційний матеріал за творчістю дисидентів (в'язнів сумління, серед яких шістдесятники й постшістдесятники, герметисти й андеґраундники), огляд їхнього життєтворчого

месіанства пропонуємо komponувати так, щоб це феноменальне мистецьке явище та окремі поетичні феномени в ньому (Василь Стус, Тарас Мельничук, Ігор Калинець, Іван Світличний, В'ячеслав Чорновіл, Ірина Стасів-Калинець та ін.) були розглянутими як взаємообумовлені, рівноплощинні. Тому орієнтовний план розгляду теми з лекційною формою висвітлення «Дисиденти й сучасна українська поезія» може бути таким:

- вступний коментар педагога-словесника (хронологічно й геополітично мотивований зріз мистецької доби II половини XX століття);
- поети й епоха (або в тому ж розумінні – герой і час, автор і його історичний період);
- ліричний суб'єкт (герой) і автор;
- можливості жанрової форми (медитації, сугестії, верлібру, білого вірша);
- тематика табірної поезії, домінантні теми;
- розгляд ключових проблем, які підіймає автор як учасник руху опору, як ув'язнений (пам'ять і сумління, минуле й сучасне, фатальна сучасність та примарне майбутнє);
- високий обов'язок українського поета.

Необхідно також наголосити на рисах поезії в'язнів сумління у взаємозв'язку зі світовим контекстом (на максимальній згущеності поетичних барв і яскравій образності, на сконденсованій думці та враженнях і почуттях).

Інтелектуалізм аналізу поезії дисидентів передбачає роботу з метафорою. Серед найуживаніших художніх засобів, безперечно, метафора (так звана епоха суперметафоризації виникла на основі екзистенційності й герметичності, притаманних поезії учасників руху опору). Ліричний суб'єкт дисидентської поезії – герой-вигнанець, позбавлений батьківщини, заглиблений у внутрішнє буття як переживання власної самості. Прикладом цього можуть бути такі поезії:

«Підсумовуючи мовчання» Ігоря Калинця [1, с. 17], «Поклала русяву голову» Тараса Мельничука [1, с. 42], «Тюрма тобі, як нічний привид...» Атени Пашко [1, с. 44], «Щось є в тобі від зір» Миколи Руденка [1, с. 56], «Відбій» Івана Світличного [1, с. 64], «Таких, як я, не друкують...» Ірини Сенік [1, с. 67], «Сервантес» Євгена Сверстюка [1, с. 59], «Аллі Горській» Ірини Стасів-Калинець [1, с. 78].

Окремо можна вести мову про дисидентські вірші-присвяти художниці-відлигівці Аллі Горській (ідеться передовсім про ліричні мініатюри дисидентів Василя Стуса, Івана Світличного, Ірини Стасів-Калинець). По-новому зазвучать ці твори та імення мисткині з огляду на те, що в 2022 році окупанти знищили в Маріуполі стінописні мозаїки «Боривітер» та «Дерево життя» командної роботи Алли Горської, Віктора Зарецького, Галини Зубченко, Бориса Плаксія, Григорія Пришедька, Василя Парахіна та Надії Світlichної (світлини Yevgen Nikiforov/Facebook, за поширенням «Суспільне. Культура» із кореспондентським матеріалом Поліни Галич) [12].

Згадані поезії – філософські роздуми, екзистенційні спазми, що можуть викликати у здобувачів освіти неоднозначні думки. Їх складно осучаснити в абсолютному сенсі цього слова, але можна наблизити до сучасності, скориставшись можливостями візуального моделювання, натхненного певними рядками віршів. Так, до прикладу, постав проєкт «Класики в моді» з ініціативи «Платформи» (Агенція соціальних проєктів та онлайн-медіа) та Всі.Свої Магазин (найбільший магазин українських брендів): «На Василеві Стусові:

брюки, футболка, сорочка – TRUMAN, куртка DASTI, годинник Mantra Leather, кросівки Duck Side» [13].

Поезія найвідомішого дисидента, що надихнула проєктантів на моделювання: – «Надворі сніг...»:

Надворі сніг. Зима. Побіля тину
Проходжі ранні стежку утоптали.
Угору дим снується. А чого ж
Дерева простягли стрімучі віття –
Кричать, кричать, здається, молитовно
Згорнувши руки? Спокій і жура [14, с. 1994].

Також у процесі розгляду постаті Василя Стуса доречно познайомитися з ресурсом, на якому в режимі вільного доступу позиціоновані біографія, творчість, мультимедіа, новини, постаті, що пов'язані з дисидентським рухом, а також словник і архів. Ідеться про ресурс під назвою – Стус Центр (сайт-музей Василя Стуса) [15].

Дисидентська поезія – складна образна конструкція. Серцевин в одному творі може бути кілька – і все це наповнені естетично художні образи, образно-символічні конструкції. Кожний із образів у дисидентській поезії переломлений

через світосприйняття автора, але це не є проявом якоїсь певної спеціальної стратегії, це природний спротив несправедливості.

Поезія в'язнів пермських таборів (Зони 35/36) у контексті розвою європейської поезії видається особливо динамічною в своєму творенні й популяризації покрізь призму сучасності. Феномен популяризації автора-дисидента зрозумілий, він опирається на національну доктрину – на боротьбу за свободу, на традицію літературну, на стихійне віршування, вона тематично національно орієнтована, їй не є чужими прояви масштабності, комічності, де мікро переходить у макро – і навпаки. Саме тому інтенсивно створюються віртуальні музеї багатьох поетів-дисидентів, котрі зручно розглядати в режимі безпосереднього й дистанційного навчання.

Прикладом є проєкт «Віртуальний музей-архів Тараса Мельничука», що передає новий підхід до популяризації, збереження та перепрочитання спадщини Тараса Мельничука, Шевченківського лавреата, покрізь його життєтворчість, вірші, листи, дискурси, пов'язані з ним. Результатом проєкту в межах «Українського культурного фонду» є оцифрування понад 200 невідомих до 2018 року рукописних творів поета, промо-кампанія з популяризації творчості дисидента, видання книги віршів «Моє ліплення оленя» (вибраних, ненадрукованих за життя) [16].

Після оглядів подібних ресурсів, читань і обговорення творів, опрацювання додаткової літератури можна укласти план бесіди, розраховуючи

на самостійність здобувачів у роботі над віршами й життєписами дисидентів, охоплюючи ширший обсяг матеріалу, узагальнюючи прочитане, почуте, побачене, глобалізуючи спостереження, уміючи пов'язати оглядові явища з густиною програмового матеріалу. Орієнтовний перелік запитань до бесіди може містити запитання репродуктивного та творчо-пошукового характеру, із моделюванням емоційної імпреси до творів (евристична, інтелектуальна бесіда-дайджест):

- Які загальнолюдські та специфічні мистецькі критерії творчості дисидентів вам відомі?
- Якими постають перед читачами рідні й чужі краї
- Що означає внутрішня воля в дисидентській поезії?
- За які провини поети були утримувані тоталітарною владою в таборах суворого режиму?
- Які основні мотиви табірної поезії?
- Творчістю яких письменників, художників, композиторів захоплювалися дисиденти?
- Прояв яких стильових тенденцій характерні для творчості дисидентів?
- Якою постає природа України й Колими у творах дисидентів?
- Чим зумовлений трагічний оптимізм у поезії в'язнів сумління?

На основі здобутого читацького досвіду можна провести конференцію. Читацька конференція – це така форма дефініцій, де здобувачі, готуючись, читають вірші, опрацьовують критичну літературу, попередньо педагог пропонує здобувачам запитання до реферативного й доповідного розгляду. Із додатковими питаннями, що можуть виникнути в плинні конференції, доречно ознайомитися заздалегідь. Орієнтовний план доповідей на конференції може бути таким:

1. Джерела творчості поетів-дисидентів;
2. Мотиви творчості поетів, ув'язнених у колимських та пермських таборах;
3. Дисидент – це мислитель, борець і громадянин;
4. Екзистенційна образність лірики дисидентів;
5. Новаторство в поезії, написаній за ґратами;
6. Проблеми людського щастя, жертвності, самотництва, самопошвятності;
7. Проблема визначення стилів й етапів творчості для кожного з письменників-дисидентів;
8. Значення творчої спадщини дисидентів як учасників руху опору.

Можна запропонувати творчо-пошукове завдання, за яким учні выпишуть влучні, улюблені вислови одного з поетів-дисидентів, що містять філософські роздуми над сенсом буття, пояснять вибір боротьби й жертвності в ім'я України. У якості зразка можна запропонувати здобувачам добірку висловів із лірики Тараса Мельничука:

1. «Мені не треба десять сонць – живу тобою, Україно!»;
2. «Хто народивсь для України, той народивсь для боротьби»;
3. «На Вкраїну, моя дорога, на Вкраїну, – із усіх безнадій і надій»;
4. «Я знаю, що найкраща птаха на світі це жінка...»
5. «Будьмо ніжні з птицями, деревами і – з людьми»;
6. «Доки буде людина – буде пісня й калина, буде віра в життя»;
7. «І світитиме росами Україна, і буде всміхатись до сонця дитя»;
8. «На Вкраїну дорога моя, на Вкраїну, камениста, тернова – іду все одно».
9. «Людині дано одну Батьківщину – серце одно»;
10. «За сто чужинських зоряниць я не віддам й вишневу віту»;
11. «...чий це ілюзії стенають плечима – якого народу?»;
12. «і під стріхою ластівка будує собі маленьку Україну» [2].

Висновки. Отже, інтелектуалізм, евристика та медіаграмотність є тими формами інструментарію, що дозволяють реформувати підходи до вивчення літератури України ХХ – ХХІ століть, вважати поезію, цей вельми чутливий матеріал (зокрема, твори дисидентів, в'язнів сумління, герметистів, екзистенціалів, глобальних пасіонаріїв), трансформаційним рушієм у галузі освіти, оскільки феноменальність досягнень покоління, що призвело до розвалу тоталітарної держави – глобальна стратегія сучасності, із її викликами й ризиками, що й потрібно було довести.

Список використаних джерел

1. Дисиденти. Антологія текстів. За ред. Олексія Сінченка. Київ: Дух і літера, 2018. 656 с.
2. Мельничук Т. Князь роси / Жулинський М. Передм. у кн.: Мельничук Т. Ю. Князь роси: Поезії. Київ; Молодь. 1990.
3. Зелененька І. Вивчення творчості Тараса Мельничука на заняттях з української літератури. *Філологічні студії: Збірник наукових статей*. Вип. 2. Вінниця, 2004. С. 143–149.
4. Зелененька І. А., Ткаченко В. І. Сюжетні особливості поезії руху опору другої половини ХХ століття в Україні (на прикладі лірики дисидента Тараса Мельничука). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. Хмельницький, 2023. № 27. С. 52–56.
5. Зелененька І. Ткаченко В. Філософські константи дисидентської поезії (на прикладі екзистенційної лірики Василя Стуса і Тараса Мельничука). *Волинь філологічна: текст і контекст*. Луцьк, 2023. С. 344–359.
6. Машталер Г. Т. Мельничук – князь життя і поезії (Література рідного краю у 7-му класі гімназії). *Українська література в загальноосвітній школі*. 1990. №5. С. 56.

7. Падалка Р., Лапушкіна Н. Медіаосвіта на уроках української мови та літератури. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 41, том 2, 2021. С. 198.
8. Petrovych O. B., Vinnichuk A. P., Krupka V. P., Zelenenka I. A., Voznyak A. V. The usage of augmented reality technologies in professional training of future teachers of Ukrainian language and literature. CEUR Workshop Proceedings, 2021. С. 315-333.
9. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук країни URL:<http://repl.rv.ua/units/menus/uploads/files/Media/konserciya.pdf> (дата звернення: 08.09.2024).
10. Пометун О. І. Розвиток критичного мислення і медіаграмотності учнів: потенціал і проблеми. Вісник Польсько-української науково-дослідної лабораторії дидактики імені Я. А. Коменського. *Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти*: матеріали 4 Міжнар. наук-практ. конф. Умань, 2020. С. 105–109.
11. Череповська Н. Візуальна медіакультура: розвиток критичного мислення і творчого сприймання. Київ : Міленіум, 2014. 117 с.
12. Галич П. У Маріуполі внаслідок обстрілів зруйновані мозаїки Алли Горської. Суспільне. Культура. 22.07.22. URL: <https://suspiilne.media/culture/263297-u-mariupoli-vnaslidok-obstriliv-zrujnovani-mozaiki-alli-gorskoi/>(дата звернення: 08.09.2024).
13. Класики в моді. Спільний проєкт Всі Свої та Platfor.ma. URL: https://poetry.platfor.ma/?fbclid=IwY2xjawFn06FleHRuA2FlbQIxMQABHaGE6Y5QiM_9bkh06gVeRQPG15g1kzAatqwVNMua0RMik_UWVMW_GuEHGw_aem_gWBHzHJaRQKmpg8yAuJh-g (дата звернення: 08.09.2024).
14. Стус В. Твори: У 4т., 6 кн. / НАН України. Ін-ту літератури ім.

ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ:
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Т. Г. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології. Львів. 1994, Т. 1, кн. 2, С. 27.

15. Стус Центр. Сайт-музей Василя Стуса. URL: <https://stus.center/> (дата звернення: 08.09.2024).

16. Тарас Мельничук. Віртуальний музей-архів. URL: <https://ucf.in.ua/archive/5f1c2bfa43adbb571b1bffe5> (дата звернення: 08.09.2024).